

УДК 811.161.2'42

**ПРОГНОСТИЧНІ МЕТАМОВНІ ВИСЛОВИ: ОСОБЛИВОСТІ
ФУНКЦІОНУВАННЯ В ДИСКУРСІ****Трифонов Р. А.**

Досліджено когнітивно-семантичні основи та функціональні особливості публіцистичних висловів, у яких моделюється фрагмент майбутньої мовної картини світу через рефлексію стосовно гіпотетичних змін у долі певних слів. Розкрито експресивні, оцінні та концептуальні складники таких метамовних суджень.

Ключові слова: метамова, мовна картина світу, лексична динаміка, експресія, оцінка, гіпербола.

Исследуются когнитивно-семантические основания и функциональные особенности публицистических высказываний, в которых моделируется фрагмент будущей языковой картины мира через рефлексию, касающуюся гипотетических изменений в судьбе конкретных слов. Раскрываются экспрессивные, оценочные и концептуальные составляющие таких метаязыковых суждений.

Ключевые слова: метаязык, языковая картина мира, лексическая динамика, экспрессия, оценка, гипербола.

The article considers cognitive and semantic base as well as functional peculiarities of publicistic statements modeling a fragment of future language world image. These statements contain the reflection upon the hypothetical changes in the fate of certain lexemes. The expressive, evaluational and conceptual components of such metalingual fragments are exposed.

Key words: metalanguage, language image of the world, lexical dynamics, expression, evaluation, hyperbole.

Метамовні вислови – це дискурсивні одиниці, призначені для вербального розкриття того, як особа розуміє мовні знаки, сприймає їх і ставиться до них; такі вислови можуть, крім того, виконувати роль своєрідних “призм”, крізь які мовець пропускає дійсність, концептуалізуючи її у власній свідомості. Дослідники зазначають важливість метамовних фрагментів (рефлексивів) у сучасному дискурсі, їхню роль у репрезентації мовної специфіки доби [1; 5, с. 485]. Вислови, семантику яких можна узагальнити словосполученням “мова про мову”, мають різномірний характер, але в будь-якому разі їх дослідження, зокрема з когнітивного та прагматичного поглядів, допомагає зануритись у пізнавальну, оцінну, креативну діяльність суб’єкта. З огляду на це актуальним є детальний аналіз різних типів метамовних фрагментів.

Ще не дослідженим лишається феномен прогностичних метамовних висловів на металексичному рівні – тобто тих, у яких мовець моделює майбутнє конкретного слова. З’ясування специфіки таких висловів і становить мету цієї статті. До розгляду залучено фрагменти з українського публіцистичного мовлення в сучасних ЗМІ (в основному на матеріалі інтернету; орфографічні та стилістичні особливості оригінального написання в цитатах зберігаються). У цих випадках маємо справу з наївною (тобто не спеціалізованою, а застосовуваною в контексті повсякденної мовленнєвої діяльності) формою метамовної рефлексії, яка демонструє “зв’язок наївної картини мови з загальною наївною картиною світу, особистими конструктами устрою людської діяльності, повсякденною філософією” [4]. Як зазначає М. Голєв, “повсякденна метамовна свідомість, наївна лінгвістика й лінгвістична міфологія в їх діалектичній єдності становлять системний ментально-онтологічний феномен, що відіграє велику роль у структурі й функціонуванні мови та мовної свідомості” [3, с. 7].

На металексичному рівні передусім привертає увагу те, що метамовні вислови з прогностичним змістом часто являють собою експресеми, які мають призначення надати неординарної форми міркуванням про майбутнє стосовно позамовної дійсності. Наприклад, стаття в тижневику “Галицькі контракти”, яка повідомляє про плани місцевої влади щодо створення, забезпечення діяльності та підтримки

кондомініумів у Львові, має назву *“За три роки львів’яни забудуть слово ЖЕК”* [<http://kontrakty.ua>, вересень 2000 р.]. При цьому в тексті вислів, який корелює з заголовком, є нейтральним та інформативним: *“Надалі у Львові передбачається повна ліквідація ЖЕКів”*. Це ілюструє природу метамовного вислову саме як експресеми. Слово в таких випадках виконує роль метонімічного репрезентанта реалії. А реалія, як правило, займає важливе місце в картині світу мовця (і всієї мовної спільноти), тобто в металінгвальних фрагментах такого типу переважно функціонують імена актуальних концептів, нерідко – так звані “ключові слова доби”, як-от: *“Коли тут забудуть слово “рейдер”, коли місцева влада почне реально працювати по інфраструктурі а не по розкраданню, а тим, хто розкрадав, обламують роги – от тоді можна буде поговорити про місцеве самоуправління”* [<http://groben.livejournal.com>, 04.04.2012]; *“Чим більше сонячних та вітрових електростанцій будуть вироблять ел. енергію в Україні – тим скоріш люди забудуть слово газ!”* [<http://recentre.com>, 07.02.2012]. Зі стилістичного погляду очевидна також перебільшеність таких висловів, тож досліджувані метамовні фрагменти є цікавим різновидом гіперболи, що виникає на межі концептуальної і мовної картин світу. Порівняймо також: *“У першому півріччі наступного року українці забудуть слово криза – обіцяє Прем’єр-міністр [Ю. Тимошенко]”* [<http://5.ua>, 02.12.2009]. Процитований приклад демонструє використання прогностичного метамовного фрагмента в політичному дискурсі як мовного складника висловлювань специфічного типу “обіцянка політика (посадовця)”. Зібраний для цього дослідження матеріал показує, що в подібних випадках аналізований прийом зустрічається регулярно, і це свідчить про його значний персуазивно-маніпулятивний потенціал: *“За словами заступника губернатора, повністю ця проблема [черги в дошкільних закладах] вирішиться до кінця наступного року, а це означає, що батьки забудуть слово “черга” назавжди”* [<http://kirovograd.rks.kr.ua>, 17.02.2012]; *“[Голова Волинської облдержадміністрації] Микола Романюк висловив сподівання, що з новим керівником волинських податківців “ми забудемо слово “відкати””* [<http://zik.ua>, 21.02.2008]; *“Послідовність і передбачуваність стануть наріжними каменями урядової політики у відносинах з інвесторами, насамперед іноземними. В Україні назавжди забудуть слово реприватизація”, – сказав прем’єр-міністр [В. Янукович]”* [<http://www.unian.ua>, 06.10.2006]; *“Ще не встигло висохнути чорнило під Універсалом, як Президент зробив низку гучних заяв про те, що країна стала на шлях “національного єднання”. [...] Ось ключові фрази Віктора Ющенка того часу: “країна стала на шлях національного примирення”, “віднині українці забудуть слово федералізм”...”* [<http://maidanua.org>, 18.09.2006]. В останньому випадку слова політика не просто відтворені, а прокоментовані; створено публіцистичний метатекст, у якому ключовим є метаоператор гучні заяви, тож наголошено знов-таки на прагматичній складовій вислову і скептично (в ширшому контексті, який тут через потребу стислості не наводжу) оцінено його кореляцію з дійсністю.

У мовленні політика (як, зрештою, і будь-якої людини) потрапляти в такий метамовний контекст можуть не лише імена концептів чи марковані причетністю до певних соціальних процесів слова, а й звичайна загальновоживана лексика – на підставі семантики: *“Ми будемо визначати відносини з Росією як пріоритетні, але вибудуємо їх виходячи з українських національних інтересів. Все, що стосується окремих випадків, таких, як газовий, ми будемо вирішувати під час переговорів. Ми забудемо слово “вимагати”, ми будемо шукати компроміси”, – сказав Янукович”* [<http://for-ua.com>, 07.08.2006]. Тут метамовний вислів за моделлю “ми забудемо слово” слугує позиціонуванню суб’єкта в дискурсі, але не в аспекті конструювання мовної картини світу, а в комунікативному вимірі.

Прогностичні вислови розглянутого вище типу слугують соціальній оцінці (на яку зорієнтована публіцистика), а моделювання гіпотетичного мовного стану тут є засобом її вираження: *“Нам потрібна країна, в якій кожен буде впевнений у своєму майбутньому, [...] а медики та представники правоохоронних органів не будуть масово ототожнюватись із хабарем, де зникне слово “коруптованість”...”* [<http://vkucheriavyi.blox.ua>, 30.04.2010]. При цьому стосовно слів і реалій абсолютно домінує негативна оцінка, навіть якщо сам текст спрямований на створення позитивного образу: *“... Головною нашою метою є зробити так, щоб люди прокидалися з посмішкою на вустах і з радістю йшли на будівництво свого майбутнього, в якому зникне слово “злидні””* [<http://www.ya.org.ua>, 2003 р.]. Простежується

ще одна тенденція використання досліджуваного вислову – в офіційних, публічних привітаннях: *“Ми радіємо ветеранам, які серед нас, з величезною шанобою схилиємо перед ними голови і дякуємо за світлу Перемогу. Хай діти наші, онуки і правнуки забудуть слово “війна”* [http://newspaper.univ.kiev.ua]; *“Дорогі медики – лікарі, медичні сестри, фельдшери! [...] Ви робите велику справу: повертаєте людині віру і надію. Однак сильнішою та міцнішою ця віра стане, коли з лексикону сумчан зникне слово “хвороба”* (з привітання від міського голови Сум) [http://zvuyag.blogs.sumy.ua, 2007]. Власне, створенню контрасту між недосконалим сьогоднішнім і кращим майбутнім саме й слугують досліджувані метамовні вислови, що реалізують, словами І. Вепревої, “конфлікт між словом і людиною” [2], який у цих випадках є втіленням конфлікту між бажаним і дійсним.

Як показано вище, в мовленні політиків, в офіційному дискурсі об'єктами “забування” проголошуються слова, що позначають небажані реалії. Натомість у дискурсі “простої людини з народу” є тенденція конструювати вислови, у яких слова, що мають “забутися”, називають звичні, необхідні реалії з повсякденного життя. У такий спосіб теж створюється соціальна оцінка, тільки з іншим вектором – спрямованим уже не на оцінювання реалії: *“Директор компанії “Славолія” у інтерв'ю українському телеканалу повідомив, що ціни на олію будуть збільшуватись, але (о, диво!) вони колись все таки стабілізуються. Хтозна, можливо, вже на той час пересічний українець забуде слово “олія”, а смажити продукти буде, як Пінокіо у казці: на воді”* [http://narodna.pravda.com.ua, 07.02.2008]. Метамовний вислів гіперболічно моделює однозначну й виразну оцінку соціальних умов і процесів, оскільки у вилученні слова та реалії з мовної картини світу акцентовано збіднення не так мови, як життя, тобто матеріальні нестатки.

Рідше лексична зміна, прогнозована в мовленні й пов'язувана з концептуальними вимірами світобачення, може сприйматись і поза оцінними структурами, за межами опозиції “бажане / небажане”. У таких випадках мовець ґрунтує своє міркування на загальних знаннях про мовну динаміку, мінливість: *“... Не забувай, що нове – це забуте старе. Може всі забудуть слово рок, але оновлена музика на основі року буде звучати далі”* [http://oldforum.jampro.com.ua, 11.09.2006]. Коли мова йшла про бажану або небажану зміну, ми бачили, що забуття слова є маркером зникнення реалії; натомість в останньому прикладі та подібних до нього когнітивна підстава протилежна: мінливості лексичного рівня протиставляється культурна пам'ять, тяглість культурної традиції.

Прикметна така річ: у подібних випадках наївної метамовної рефлексії ідеться про те, що слово *забудеться*, *зникне* тощо, але не *з'явиться*, *виникне* і т. ін. Це пояснюється і складністю прогнозування мовних змін другого типу (зрештою, наявне в мові слово вже має звукову оболонку, семантику та конотації, а для того, яке виникне в майбутньому, все це ще потрібно уявити), і, мабуть, насамперед – тим, що повсякденна рефлексія наївного мовця спрямована не стільки на мову майбутнього, скільки на те, що викликає негативне сприйняття в сьогоднішньому.

Інакшими за своєю мовно-когнітивною природою є випадки, у яких майбутня зміна, що вербалізується у вислові, пов'язана з номінативною варіантністю, перегрупуванням одиниць номінативного поля: *“Не можна нормальним людям [...] отакєє писати про якісь зборки соціальних суб'єктів:) Так ми незабаром взагалі забудемо слово “людина”, бо будуть лише суцільні “соціальні суб'єкти”, “електорати”, “користувачі”, “споживачі” тощо...”* [http://pravda.com.ua, 15.07.2011]. У такий спосіб мовець дає соціальну оцінку не реалії, а мовним процесам, що відображуються в дискурсивних практиках. У фокус уваги суб'єкт поміщує ім'я концепту ЛЮДИНА, стверджуючи його пріоритет над іншими вербалізаторами концепту, які мають більше обмежень щодо вживання.

Яскраву соціальну складову мають вислови такого самого типу, у яких мовець дає оцінку інвективній, агресивно спрямованій лексиці, ярликам тощо. Так, у дискусії на форумі дописувач реагує на репліку зі словами *“тотальная и носильная [sic!] хохлятизация”* (до речі, від опонента з ніком *antihohol*) і зауважує, що років через 20–30 мовна проблема в Україні зникне, *“бо всі будуть поважати українську і забудуть слово “хохол” і подібні”* [http://forum.meta.ua, 07.08.2008]. Коментуючи можливе перейменування української міліції в поліцію, інтернет-користувач прогнозує: *“Років так за 50 забудеться слово “мент”*” [http://www.0352.com.ua,

26.03.2012]. Хоч такі метамовні вислови й лишаються складниками наївної концептуалізації мови, проте порівняно з попередніми вони набагато більшою мірою зорієнтовані лінгвістично, стосуються саме номінативних властивостей лексем, мовного узусу і стилістики.

Отже, більша частина прогностичних метамовних фрагментів у сучасних публіцистичних (і, сказати б, навколорекламних, якщо йдеться про інтернет-коментарі) контекстах слугує соціальній оцінці. Зокрема, поширеним є моделювання в координатах майбутнього за допомогою метамовних засобів певної ідеальної ментальної картини, і в таких висловах на перший план виходять експресивні та прагматичні характеристики мовлення, слово передусім репрезентує реалію, саме ця реалія оцінюється. Інакше функціонують і рідше зустрічаються більш лінгвістично зорієнтовані судження, у яких оцінка на реалію не поширюється, – вони відображують ставлення мовця до певних номінативних і дискурсивних практик у світлі його уявлень про шляхи розвитку мови. Такі уявлення, наївний складник мовної свідомості, є важливим об'єктом когнітивних досліджень дискурсу.

Література

1. Вепрева И. Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И. Т. Вепрева. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 384 с.
2. Вепрева И. Т. “Я ненавижу это слово”, или О конфликте между словом и человеком / И. Т. Вепрева // Инструментарий русистики: корпусные подходы / под ред. А. Мустайоки и др. – Хельсинки, 2008. – С. 43–62. [Slavica Helsingiensia 34.]
3. Голев Н. Д. Лингвистика метаязыкового сознания (проблемы и перспективы) / Н. Д. Голев // Обыденное метаязыковое сознание и наивная лингвистика : межвуз. сб. науч. статей. – Кемерово ; Барнаул, 2008. – С. 7–12.
4. Кашкин В. Б. Бытовая философия языка и языковые контрасты / В. Б. Кашкин // Теоретическая и прикладная лингвистика : межвуз. сб. науч. трудов. Вып. 3 : Аспекты метакоммуникативной деятельности. – Воронеж, 2002. – С. 4–34 : [электронный ресурс]. – Режим доступа к сб. : <http://tpl1999.narod.ru>. – Назва з екрана.
5. Мечковская Н. Б. История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета / Н. Б. Мечковская. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 584 с.